

УДК 35.08

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Пахомов Володимир Васильович,
 д-р юрид. наук, доцент,
 завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
 та судочинства ННІ права,
 Сумський державний університет

Бондаренко Ольга Сергіївна,
 канд. юрид. наук, асистент кафедри кримінально-правових
 дисциплін та судочинства ННІ права,
 Сумський державний університет

Стаття присвячена класифікації джерел антикорупційного права України. Автори зазначають, що корупція як згубне соціально-економічне явище притаманне всім державам без винятку. Запорукою ефективної протидії цьому явищу є розробка та належна реалізація різного роду заходів, наприклад, організаційних, економічних, наглядових, контролюючих тощо. Базисом для реалізації кожного з них, безперечно, є джерела антикорупційного права. Останнім часом, враховуючи євроінтеграційні процеси, система джерел антикорупційного права України була суттєво оновлена. Саме тому, дослідження джерел антикорупційного права є нагальним.

З'ясовано, що класифікації джерел антикорупційного права України має дуалістичне значення, що представлене двома аспектами. Перший – теоретичний, який полягає у тому, що для кращого усвідомлення сутності понять, явищ, процесів, категорій їх прийнято поділяти. Другий аспект значення – це прикладний, який є основою для усунення законодавчих колізій і прогалин.

Авторами запропоновано поділяти джерела антикорупційного права України за походженням на міжнародні (міжнародні договори України у сфері запобігання і протидії корупції) та внутрішні (закони України та підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти).

Щодо класифікації внутрішніх джерел антикорупційного права, то їх пропонується класифікувати за двома критеріями. Перший критерій – це юридична сила нормативно-правового акта (закони, особливе місце серед яких займає Конституція України, оскільки серед конституційних норм є чимало, тих, які прямо чи опосередковано врегульовують відносини у сфері протидії корупції, і підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти). Закони у свою чергу бувають некодифіковані та кодифіковані. Другий критерій передбачає поділ нормативно-правових актів за їх спеціалізацією на спеціалізовані та неспеціалізовані.

Ключові слова : корупція, класифікація, джерела права, джерела антикорупційного права, міжнародні договори.

Pakhomov V. V., Bondarenko O. S. Classification of the Sources of Anti-Corruption Law in Ukraine. The article is devoted to the classification of the sources of anti-corruption law in Ukraine. The authors note that corruption is negative socio-economic phenomenon. Moreover, corruption is inherent in all societies, without exception. The key to effectively combating this phenomenon is the

development and proper implementation of various measures such as organizational, economic, controlling and other. The bases for the implementation of each of them are the sources of anti-corruption law. The system of sources of anti-corruption law in Ukraine has been significantly updated in connection with European integration. Therefore, the research of the sources of anti-corruption law in Ukraine is urgent right now.

It was found that the classification of the sources of anti-corruption law in Ukraine plays a dualistic value. There are two aspects of this value. They are theoretical aspect and practical aspect.

The authors offer to classify the sources of anti-corruption law of Ukraine on the basis of the criterion of origin. According to this criterion the sources of anti-corruption law in Ukraine are international sources (international treaties of Ukraine on preventing and combating corruption) and internal sources (Ukraine laws and departmental regulations).

Besides, it is proposed to classify internal sources of anti-corruption law of Ukraine on the basis of several criteria. The first criterion is a legal force of internal sources of anti-corruption law. According to this criterion the internal sources of anti-corruption law in Ukraine are laws and departmental regulations. The second criterion is a specialization of internal sources of anti-corruption law. According to this criterion the internal sources of anti-corruption law in Ukraine are specialized and unspecialized.

Keywords : corruption, classification, sources of law, sources of anti-corruption law, international treaties

Вступ. Корупція як згубне соціально-економічне явище притаманне всім державам. Запорукою ефективної протидії цьому явищу є розробка, імплементація та компетентне втілення різного роду заходів та технологій, наприклад, організаційних, економічних, наглядових, контролюючих тощо. Базисом для реалізації яких, безперечно, є джерела антикорупційного права. Останнім часом, враховуючи євроінтеграційні процеси, система джерел антикорупційного права України була суттєво новелізована.

Стан дослідження. Науковою розробкою джерел права займалися, зокрема, такі вчені, як О. Котенко, А. Мельник, а дослідженням проблем корупції – Є. Вандін, Л. Ван Ферреїра, Ф. Коста Морісоні, Є. Харина та інші. Однак, дослідження, присвяченого винятково класифікації джерел антикорупційного права України, не було здійснено. Таким чином, наявність даних обставин, свідчить про його нагальність.

Мета статті. Статтю присвячено класифікації джерел антикорупційного права України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «джерела права» є багатозначним. У широкому розумінні поняття «джерело права» розуміється як:

а. офіційний документ, акт, що містить у собі норми права, узагальнена назва – «літературне джерело», влада, від якої виходить принцип панування права і яка наповнює його реальним змістом (у якості такого джерела виступає держава (парламент) – це «формальне джерело» права;

б. різні явища, інститути й установи, які створюють умови й відповідно стимулюють процес формування права, хоча самі в цьому процесу особистої участі не беруть;

в. причини й умови формування права на кожному історичному етапі розвитку суспільства, держави, права є різними, тому відповідно, не можуть бути однаковими «джерела права» – це «історичне джерело» права;

г. під «джерелом права» розуміють ті конкретні процедури, форми, процеси, за допомогою яких право здобуває свою реальність, це – законодавчий процес, «суддівське правотворення», процес формування традицій і звичаїв тощо – «юридичне джерело» [1, с. 52].

У вузькому розумінні джерело права – спосіб зовнішнього вираження й закріплення правових норм [2, с. 68]. А. Мельник пропонує поділяти джерела права на основні (нормативно-правові акти, судові прецеденти, нормативно-правові договори) та доповнюючі (правовий звичай, судова практика, юридична доктрина, принципи права, релігійно-правові тексти) [3, с. 32–33]. Що ж стосується джерел антикорупційного права України, то ми вважаємо, що взявши за основу позицію Є. Харіної, під джерелами антикорупційного права необхідно розуміти міжнародні, законодавчі, підзаконні, відомчі нормативно-правові акти чи їх окремі норми, якими встановлюються спеціальні положення щодо протидії корупції, визначається відповідальність за вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, регулюється діяльність державних

органів чи їх спеціальних підрозділів, до компетенції яких входить запобігання і протидія корупції [4, с. 181].

Щодо значення класифікації джерел антикорупційного права, то, на нашу думку, воно – дуалістичне, оскільки представлене двома аспектами. Перший аспект цього значення – теоретичний, який полягає у тому, що для кращого усвідомлення сутності понять, явищ, процесів, категорій їх прийнято поділяти. Тому, дослідження поглядів і концепцій конкретних правознавців завжди пов'язані з аналізом класифікацій, адже саме вони дають можливість з'ясувати погляди вченого на природу джерела антикорупційного права, його види, співвідношення з іншими джерелами права тощо. Другий аспект значення – прикладний: класифікація джерел антикорупційного права України є основою для встановлення їх цілісності, взаємозалежності, взаємоузгодженості та комплексності, що є базисом для усунення законодавчих колізій і прогалин.

Ми пропонуємо класифікувати джерела антикорупційного права України за походженням на міжнародні та внутрішні (вітчизняні) джерела антикорупційного права.

Стосовно міжнародних джерел, то відповідно до ст. 9 Конституції України (далі – КУ) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [5]. Особливо важливу роль міжнародні договори, зважаючи на глобальний характер проблеми корупції, відіграють у сфері запобігання і протидії їй. Оскільки, забезпечують поширення успішного досвіду і механізму взаємної підтримки, а остання у свою чергу, за допомогою режиму взаємного контролю, сприяє динамізму розвитку внутрішніх законодавчих актів антикорупційного спрямування, діалогу між різними національними регулюючими органами та стимулює до реалізації практичних антикорупційних заходів, визначених у цих договорах [6, с. 254].

У першу чергу зупинимо увагу на Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, що була прийнята 31 жовтня 2003 р. та ратифікована Україною з заявами 18 жовтня 2006 р. Ця конвенція визначила основні превентивні заходи, спрямовані на подолання корупції, зокрема, у рамках неї було запропоновано розробити кодекс поведінки державних службовців; забезпечити прозорість здійснення державних закупівель; вжити необхідні заходи, з метою надання членам суспільства можливості отримувати інформацію

про організацію і процеси прийняття рішень; спрощення адміністративних процедур тощо [7].

Крім того, заслуговують на увагу і конвенції, що були прийняті у рамках Ради Європи. По-перше, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята 27 січня 1999 р. та ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р., яка визначила склади корупційних діянь, розширила суб'єктний склад корупційних злочинів (відповідальність за вчинення корупційних дій тепер мали нести не лише фізичні особи, а й юридичні), передбачила створення на національному рівні спеціальних органів, діяльність яких мала бути направлена на боротьбу з корупцією [8].

По-друге, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята

4 листопада 1999 р. та ратифікована Україною 16 березня 2005 р., яка серед іншого надала визначення корупції (прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дача або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи); передбачила компенсацію за шкоду заподіяну корупційними діяннями; строк позовної давності не менше трьох років від дня, коли особа, якій було заподіяно шкоду корупційним діянням, дізналася чи обґрунтовано могла знати про заподіяння шкоди або про здійснення корупційної дії та про особистість винної особи [9].

По-третє, Конвенція Ради Європи про маніпулювання спортивними змаганнями, що була прийнята 18 вересня 2014 р. та ратифікована Україною

16 листопада 2016 р. Цей міжнародний договір серед іншого окреслив основні антикорупційні заходи у сфері спортивних змагань: запровадження суворого й прозорого контролю за фінансуванням спортивних організацій; створення або уповноваження певного вже існуючого державного органу на здійснення контролю за ставками на спортивні змагання; запровадження адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення, пов'язані з маніпулюванням спортивними змаганнями, пособництво і підбурювання до таких дій тощо [10].

З приводу внутрішніх джерел антикорупційного права України, то їх можна класифікувати за кільком критеріями. Перший із них – це юридична сила нормативно-правового акта. Згідно з цим критерієм необхідно вирізняти

закони та підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти. Особливе місце у структурі законів України, безперечно, займає КУ, що є Основним Законом. Зокрема, серед конституційних норм, що до речі, є нормами прямої дії, є чимало, тих, які прямо чи опосередковано врегульовують відносини у сфері протидії корупції. Наприклад, ст. 6 КУ визнає, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України, тобто виключає можливість будь-яких службових зловживань з боку суб'єктів владних повноважень. Окрім того, даний припис деталізується у ст. 19 Основного Закону, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Особливий науковий інтерес, на нашу думку, становить ст. 49 КУ, згідно з якою держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Водночас у Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) № 1013-р від 30 листопада 2016 р., ця конституційна норма названа формальною та економічно необґрунтованою, оскільки додаткова оплата різними способами (або у вигляді так званих благодійних внесків, або шляхом вручення пацієнту чи його близьким списку «того, що потрібно для лікування» у зв'язку з відсутністю у лікарні тих чи інших лікарських засобів, або у вигляді відвертої чітко сформульованої медичними працівниками вимоги сплатити за ту чи іншу послугу) вимагається у переважній більшості випадків. Більше того, аналізований нормативно-правовий акт передбачає запровадження державного гарантованого пакету медичної допомоги та механізму часткової офіційної спільної оплати пацієнтами [11], що є грубим відступленням від аналізованої конституційної норми. Ми вважаємо, розпочинаючи проведення реформ необхідно в першу чергу узгодити їх із Основним Законом, з метою недопущення порушення ст. 8 КУ.

Крім вище окреслених статей, пряму антикорупційну заборону містить і ст. 126 КУ,

відповідно до якої вплив на суддю у будь-який, зокрема, корупційний спосіб забороняється.

Щодо інших законів антикорупційної спрямованості, то їх доцільно класифікувати на: кодифіковані та некодифіковані. До останніх, зокрема, належать:

а. Закон України «Про запобігання корупції», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зокрема, правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів (фінансовий контроль, обмеження щодо одержання подарунків, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності), правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [12];

б. Закон України «Про державну службу», який визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях [13];

в. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 рр.», що є своєрідною короткостроковою «антикорупційною конструкцією» нової політики у сфері протидії корупції, оскільки окреслює основні проблеми у цій сфері та визначає заходи для їх вирішення [14, с. 73];

г. Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», який спрямований на запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних з корупцією у сфері спорту, визначає засади, особливості суб'єктів і заходів запобігання та виявлення зазначених порушень і усунення їх наслідків, а також відповідальність за них [15];

г. Закон України «Про національне антикорупційне бюро України», який визначає правові основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України, зокрема, принципи його діяльності, порядок конкурсного відбору та повноваження директора, права, обов'язки Національного антикорупційного бюро України, соціальний захист і відповідальність його працівників тощо [16];

д. Закон України «Про доступ до публічної інформації», який визначає порядок реалізації кожного права на доступ до інформації, що є відкритою (публічною), тобто не належить до інформації з обмеженим доступом, зокрема, інформації, що становить суспільний інтерес.

Стосовно кодифікованих законодавчих актів антикорупційної направленості, то ними, по-перше, є Кодекс України про адміністративні правопорушення, Глава 13-А якого передбачає юридичну відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4); порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5); порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8); невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9) та порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172-9-1).

По-друге, Кримінальний кодекс України, який передбачає кримінальну відповідальність за вчинення корупційних злочинів, наприклад, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191), порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) та злочинів, що пов'язані з корупцією, зокрема, декларування недостовірної (ст. 366-1).

Окрім того, за критерієм юридичної сили джерелами антикорупційного права є підзаконні (відомчі) нормативно-правові акти, тобто накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, накази їх територіальних органів; накази, постанови, розпорядження інших органів державної влади (суб'єктів нормотворення); постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим; накази міністерств та інших республіканських органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим; розпорядження голів місцевих державних адміністрацій [17].

З огляду на багаточисленість підзаконних нормативно-правових актів антикорупційного спрямування пропонуємо зосередити увагу на найбільш важливих із них. По-перше, на постановах КМУ:

а. постанова КМУ № 950 від 13 червня 2000 р. «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Цей порядок визначає підстави, процедуру та юридичне оформлення результатів службового розслідування стосовно окресленого кола осіб;

б. постанова КМУ № 65 від 11 лютого 2016 р. «Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців», яка розяснює основні принципи етики державної служби (служіння державі і суспільству; гідна поведінка; доброчесність; лояльність; політична нейтральність; прозорість і підзвітність; сумлінність) та відповідальність за їх порушення;

в. постанова КМУ № 245 від 3 квітня 1995 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ, організацій». У цього підзаконного нормативно-правового акту визначено порядок реалізації робітниками і службовцями державних підприємств, установ і організацій права працювати за сумісництвом.

По-друге, на наказі Міністерства юстиції України № 1380/5 від

23 червня 2010 р. «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів», який визначає порядок виявлення корупціогенних факторів у нормативно-правових актах та їх проектах, а також розробки рекомендацій щодо їх усунення.

По-третє, на рішенні Національного агентства з питань запобігання корупції № 3 від 10 червня 2016 р. яким затверджено:

а) порядок «Про функціонування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», який визначає процедуру формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

б) «Форму декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», яка деталізує положення Закону України «Про запобігання корупції» в контексті порядку розташування елементів декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, на електронному бланку, та правил її заповнення.

Стосовно другого критерію класифікації внутрішніх джерел антикорупційного права, то ним є їх спеціалізація. Відповідно до цього критерію, пропонуємо виділяти спеціалізовані

джерела антикорупційного права, що направлені виключно на запобігання та/або боротьбу з корупцією (Закон України «Про запобігання корупції», наказ Міністерства юстиції України № 1380/5 від 23 червня 2010 р. «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів») та неспеціалізовані, протидія корупції у яких визначається як другорядне (супутнє) завдання (Закон України «Про доступ до публічної інформації», Кримінальний кодекс України).

Висновки. Підсумовуючи викладене, ми пропонуємо джерелами антикорупційного права в Україні вважати міжнародні договори України у сфері запобігання і протидії корупції, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Критерієм класифікації джерел антикорупційного права є їх походження, згідно з яким вони бувають міжнародні та внутрішні. Внутрішні джерела антикорупційного права необхідно поділяти за юридичною силою на закони та підзаконні нормативно-правові акти та за спеціалізацією на спеціалізовані та неспеціалізовані.

Використана література :

1. Котенко О. А. До питання про сутність, значення та дієвість джерел прав в Англосаксонській правовій системі / О. А. Котенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 52–56.
2. Мельник А. С. Основні та доповнюючі джерела українського права / А.С. Мельник // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – № 69. – С. 67–77.
3. Мельник А. Доповнюючі джерела Українського права / Альона Мельник // Юридична Україна. – 2013. – № 11. – С. 30–36.
4. Харина Є. Я. Нормативно-правове регулювання у сфері запобігання корупції в Україні / Є. Я. Харина // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету – 2014. – № 10. – С. 181–184 – (Серія «Юриспруденція»).
5. Конституція України [Електронний ресурс] від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР; станом на 30 вер. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Vaz Ferreira L. The implementation of international anti-corruption law in business: legal control of corruption directed to transnational corporations / L. Vaz Ferreira, F. Costa Morisoni // Austral: Brazilian Journal of Strategy and International Relations. – 2013. – no. 2, no. 3. – P. 241–260.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р. / [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
8. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101.
9. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04 лис. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
10. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18 вер. 2014 р [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_c01.
11. Про схвалення концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 лис. 2016 р. № 1013 - р // Офіційний вісник України. – 2017. – № 2. – Ст. 175. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80>.
12. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жов. 2014 р. № 1700-VII; ред. станом на 12 бер. 2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 49. – Ст. 3186. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
13. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VII; ред. станом на 05 січ. 2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2016. – № 4. – Ст. 60. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

14. Вандін Є. Правове регулювання антикорупційної діяльності в Україні / Євген Вандін // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2016. – № 3. – С. 72–76.
15. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань [Електронний ресурс] : Закон України від 03 лис. 2015 р. № 743-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 51. – Ст. 472. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743-19>.
16. Про національне антикорупційне бюро [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жов. 2014 р. № 1698-VII; ред. станом на 05 січ. 2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 47. – Ст. 2051. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
17. Про нормативно-правові акти [Електронний ресурс] : проект Закону України від 12 груд. 2012 р. № 0922. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1206.78.0>.